

УДК 811.111'255.4

ПРОВІДНА СТРАТЕГІЯ ВІДТВОРЕННЯ ЛЕКСИЧНОГО НОНСЕНСУ: ОДОМАШНЕННЯ ЧИ ОЧУЖЕННЯ?

Вороніна К.В., к. філол. н., доцент,
доцент кафедри перекладознавства імені Миколи Лукаша
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті досліджені особливості утворення україномовних відповідників англійських лексичних нонсенсів казки Р. Дала «BFG». Визначено, що провідною стратегією відтворення лексичного нонсенсу є одомашнення, що реалізується за рахунок застосування калькування та компенсації. У результаті дослідження зроблено висновок, що перекладач утворює відповідник для кожної окремої нонсенсної одиниці з урахуванням її функціонального навантаження у творі оригіналу.

Ключові слова: відповідник, калькування, компенсація, лексичний нонсенс, стратегія, транскодування.

В статье раскрыты особенности создания украинских переводческих соответствий англоязычным лексическим нонсенсам сказки Р. Дала «BFG». Установлено, что ведущей стратегией воссоздания лексического нонсенса является одомашнивание, которое реализуется за счёт использования калькирования и компенсации. В результате исследования делается вывод, что переводчик создает соответствие для каждой конкретной нонсенсной единицы с учетом ее функциональной нагрузки в произведении оригинала.

Ключевые слова: калькирование, компенсация, лексический нонсенс, соответствие, стратегия, транскодирование.

Voronina K.V. MAJOR STRATEGY WHILE TRANSLATING LEXICAL NONSENSE: DOMESTICATION VS FOREIGNIZATION?

The paper focuses on specifics of creating Ukrainian translation equivalents to English lexical nonsense (based on the fairy tale "BFG" by Roald Dahl). Domestication implemented with the help of the calque (loan translation) and compensation has been defined as the major strategy while coining equivalents to nonsensical units. The conclusion is made that the translator makes an equivalent to each particular nonsensical lexeme taking into account its functions in the original literary work.

Key words: calque (loan translation), compensation, equivalent, lexical nonsense, strategy, transcoding.

Постановка проблеми. Останнім часом значно зростає інтерес широкого кола фахівців до питань нестандартних засобів художньої виразності, до якої, безперечно, належать різноманітні репрезентації нонсенсу. Питання, пов'язані з відтворенням нонсенсу цільовою мовою, привертають увагу завдяки багатогранності, неоднозначності й ускладненості цього мовного явища. Дослідницька зацікавленість пояснюється тим, що робота з неконвенційними мовними одиницями здатна унаочнити ті когнітивні операції, що лягають в основу здійснення перекладацької діяльності, які під час роботи зі звичайними текстами залишаються прихованими. Для перекладачів відтворення репрезентацій нонсенсу – це надзвичайно складне завдання, вирішення якого потребує залучення нестандартних творчих підходів на обох етапах перекладацького процесу: як на етапі інтерпретації, так і на етапі утворення перекладацьких відповідників. Відкритими залишаються питання, пов'язані зі способами відтворення репрезентацій нонсенсу цільовою мовою, а також те, яка пере-

кладацька стратегія (одомашнення чи очуження) виявиться провідною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні неконвенційні репрезентації мовної системи висвітлювалися в дослідженнях провідних лінгвістів (Ю. Апресян, Н. Арутюнова, А. Байєр, Л. Бауер, Т. Булигіна, М. Долітські, Дж. Ейтчисон, В. Емпсон, П. Зіфф, С. Колісниченко, О. Ликов, Дж. Ліч, А. Мурадян, С. Стюарт, В. Тіггес, О. Шмельов, Л. Щерба), зокрема, нонсенс вивчали в контексті відхилень від норм (Ю. Апресян, Н. Арутюнова, Ф. Бацевич, Т. Булигіна, І. Кобозева, С. Колісниченко, Л. Короткова, О. Ликов, А. Мурадян, О. Падучева, Т. Радбіль, О. Шмельов), як прояв креативних можливостей мовної системи та як засіб лінгвістичних експериментів (Дж. Ліч, О. Пуліна, Т. Радбіль, В. Шаховський, Л. Щерба), а також у якості нестандартного засобу створення гумористичного ефекту (О. Земська, Дж. Колонезе, Т. Радбіль, В. Самохіна, В. Санніков, В. Шаховський). Спроби надати визначення нонсенсу як мовного явища, розробити його класифікацію з урахуванням структурних і

функціональних характеристик, визначити та встановити його провідні характеристики та функції, які він відіграє в поетичному дискурсі, були здійснені порівняно нещодавно (К. Вороніна). Так само нещодавно втілено перші спроби визначити особливості його інтерпретації та відтворення перекладацьких відповідників одиницям лексичного нонсенсу українською та російською мовами у віршованих творах і креолізованих текстах (К. Вороніна). Ця стаття є продовженням висвітлення провідних рис нонсенсу в перекладацькому аспекті.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення провідної стратегії україномовного відтворення лексичного нонсенсу та засобів її реалізації. Матеріалом дослідження слугує казка Р. Дала «BFG» і її україномовний переклад, здійснений В. Морозовим. Для аналізу відібрані одиниці лексичного нонсенсу казки оригіналу і їх україномовні відповідники.

Виклад основного матеріалу дослідження. На становлення та розвиток поняття «нонсенс» значний вплив мали філософські дослідження. Досить тривалий час нонсенс вивчали в контексті протиставлення сенсу; залишаючись синонімом безглуздя, нісенітничі, дурницям тощо, нонсенс фактично не досліджувався як окреме явище. Зі становленням нової парадигми в гуманітарних дослідженнях поступовій переоцінці підлягали вже відомі поняття/явища. Лише з переглядом того, що відносили до сенсу, змінилися й погляди на те, що традиційно вважали безглуздим і позбавленим сенсу, тобто нонсенсом. Нині нонсенс вивчають як можливість потенційного утворення необмеженої кількості сенсів. Отже, він у жодному разі не є відсутністю сенсу взагалі, скоріше, він є відсутністю одного заданого сенсу, що передбачає можливості постійного породження нових сенсів. У лінгвістиці нонсенс визначаємо як дискурсивне утворення, що постає як утілення особливої ментальної діяльності та специфічних прагматичних потреб шляхом креативного використання мовного потенціалу [1, с. 59]. Нонсенс має різноманітні форми репрезентації на всіх рівнях мовної системи: лексичному, синтаксичному та текстовому. У фокусі нашої уваги – лексичний нонсенс, який ми визначаємо як *інноваційну креативну лексичну одиницю, яка виникає за рахунок неконвенційного поєднання конвенційних елементів нижчих рівнів (фонем і/або морфем) і характеризується референ-*

ційно-сигніфікативною невизначеністю та неоднозначністю семантичної інтерпретації [2, с. 45].

Наявність указаних лексичних одиниць у художньому творі значно ускладнює процес здійснення обох етапів перекладацької діяльності. Перший – етап інтерпретації – утруднений через те, що лексичний нонсенс повністю виключає однозначність інтерпретації. Залежно від того, наскільки ускладнена його форма, можливостей інтерпретації може бути від двох до потенційно необмеженої кількості. Ускладненість другого етапу зумовлюється тим, що лексичний нонсенс належить до безеквівалентної лексики, що означає відсутність готових сталих відповідників у цільовій мові; відтворення відповідників для кожної з його форм у мові перекладу потребує індивідуального підходу із залученням чималого творчого потенціалу.

У казці Р. Дала «BFG» лексичні нонсенсні одиниці наявні у великій кількості. Їх продукує головний герой ВДВ («Великий Дружній Велетень») – велетень, що збирає сни в скляночки, ретельно їх сортує на сни для дівчаток і для хлопчаків і щоночі роздає дітям за допомогою спеціального інструмента, який нагадає трубу. Він дружить із маленькою дівчинкою Софією, яку викрадає посеред ночі із сирітського притулку, де вона мешкає, і приносить до себе в Країну Велетнів. Разом вони борються проти жахливих велетнів-люджерів, які щовечора виходять на полювання, щоб спіймати маленьку дитину на вечерю. ВДВ обирає інше життя: замість «людських створінькал» він харчується гідкими ойгірками – єдиним овочем, що росте в жорстких умовах Країни Велетнів. Наприкінці казки ВДВ і Софія за допомогою королеви Англії ловлять велетнів і карають їх.

Казка Р. Дала висвітлює тему співпраці задля спільної мети – покарання зла – через змалювання дружби маленької дитини та дорослого велетня. Дівчинка в казці зображена розумною, хороброю, справедливою, ВДВ – добрим, слухняним, самовідданим і здатним до здійснення благородних учинків. Твір має дидактичний характер, але повчання в казці відрізняється від типового традиційного, часто нудного, нецікавого для дітей процесу, що в більшості випадків залишається неефективним. Цей твір привертає й утримує увагу маленьких читачів саме тому, що дитина змалювана переможницею, а отже, її досвід і вчинки можна повторити, утілити в життя та самому стати таким само справжнім героєм.

Не останню роль у привабливості казки для дитячої аудиторії відіграють вигадані лексичні одиниці, які втілюють дитячу прихильність до експериментування з мовою, до вигадання нових слів, несхожих на мовлення дорослої людини [2, с. 45]. Утворення дитиною одиниць, відмінних від «правильних» слів дорослої людини, – це необхідний етап, «сходінка на шляху до засвоєння мови» [2, с. 45]. Активізація дитячої словотворчості викликана необхідністю заповнення «індивідуальних лакун» [3, с. 30], які виникають через обмежений обсяг лексику дитини. За умови недостатньої лінгвістичної компетенції дитина обирає лише ті словотвірні засоби, які були засвоєні раніше, що в результаті призводить до комбінування елементів фонемного та/або морфемного рівнів нестандартним чином. У казці «BFG» маленький читач зустрічає безліч «надзвичайних» слів, сенс яких треба віднайти самостійно. Нонсенси привертають увагу дитини, вона займається пошуком слів-нонсенсів, намагається зрозуміти їх, а згодом, наслідуючи головних героїв, вигадує свої слова, що перетворюється на цікаву захоплюючу гру.

До провідних функцій лексичного нонсенсу слід віднести створення гумористичного ефекту. Дослідники наводять низку «веселих» [4] словотвірних засобів або ж «непередбачених формувань» [5], серед яких найбільш розповсюдженими є контамінація, міжсловні накладання та субституція. Вони підкреслюють провідну роль словотвірних засобів задля створення гумористичного ефекту, оскільки «ані синтаксис, ані лексика не здатні конкурувати в цьому відношенні зі словотвором» [4, с. 649]. Прикладом уживання субституційного засобу «веселого словотвору» є нонсенс *elefunt*, утворений від лексеми *elephant*, усередину якої помістили слово *fun*. Таке поєднання двох узв'язаних одиниць створює комічний ефект. Натрапивши на це слово, читач бере до уваги семантику обох його компонентів, тому з'являється образ «веселого» слоника. Така когнітивна «двошаровість» утвореної лексичної одиниці надає авторові можливість ще раз підкреслити надзвичайність мови, що він створює для Великого дружнього велетня, і показати жартівливий ефект, який створює більшість лексичних нонсенсів у творі, а для читача це є приводом отримати насолоду від авторського почуття гумору та його майстерності оперувати мовою нестандартним чином.

Звернемо увагу на способи утворення перекладацьких відповідників лексичним нонсенсам у цільовій мові. Так, одним зі способів є транскодування:

“Sophie took the book out of his hand. “Nicholas Nickleby,” she read aloud.

“By Dahl’s Chickens,” the BFG said”.

«Софія подивилася на обкладинку. «Ніколас Ніклбі», – промовила вона вголос.

– А писати її Дал Чікенз, – додав ВДВ».

Очевидно, що лексичний нонсенс *Dahl’s Chickens*, переклад компонентів якого має значення курки Дала, насправді є перекрученим прізвиськом письменника *Charles Dickens*. Цей кумедний нонсенс звучить із вуст Великого дружнього велетня, напевно, через те, що головний герой просто забув прізвиське відомого письменника й промовляє власну інтерпретацію слова. Транскодований відповідник *Дал Чікенз* не може не викликати усмішку, адже для україномовного читача цей відповідник так само є алюзією на Чарльза Діккенса. Щодо наявного в оригіналі значення курки Дала, у цільовій мові воно майже не відтворене; слово *Чікенз* може потенційно бути зіставлене з англійською одиницею *Chickens*, але лише тими читачами, хто володіє англійською мовою.

Приклад нижче вважаємо за можливе віднести до випадків адаптивного транскодування – способу, коли «форма слова у вихідній мові дещо адаптується до фонетичної та/або граматичної структури мови перекладу» [6, с. 282]:

“I don’t have a mother and father;” Sophie said. ‘They both died when I was a baby.’”

“Oh, you poor little scrumplet!” cried the BFG. “Is you not missing them very badly?”

«Я не маю маму і тата, – мовила Софія. – Вони померли, коли ще я була немовлям».

«Ой, бідолашнова скрампулька! – вигукнув ВДВ. Мабуть, ти страшенно за ними сумуєш?».

Для створення лексичної одиниці *scrumplet* автор бере основу слова *scrumptious* і додає зменшувальний суфікс *-let*. *Scrumptious* означає гарний, чудовий, також говорять *scrumptious girl* – приголомшлива красуня [7]; *-let* надає іменнику зменшувальних відтінків. Здається, автор мав на увазі щось на зразок маленької красуні або крихітки. В. Морозов вирішує не перекладати основу *scrumplet* – він її транскодує, а зменшувальний суфікс передає українським суфіксом зі схожим значенням *-улька*.

Наступним зафіксованим способом перекладу, що використовує В. Морозов, є каль-

кування, яке полягає в «передачі безеквівалентної лексики мови оригіналу за допомогою заміни її складових частин – морфем і слів – прямими лексичними відповідниками в мові перекладу» [8, с. 53].

Вісім огидних велетнів-людоджерів у казці мають імена, що побудовані шляхом застосування телескопічних словотвірних засобів. Варто звернути увагу, що кожне з імен дає юним читачам підказку стосовно провідних характеристик його носія. Зокрема, *the Bonecruncher*, що складається з *bone* + *crunch*, красномовно вказує на те, чим займається цей велетень. Наведена лексема оригіналу наділена чималим прагматичним потенціалом, передати який перекладачеві вдалося шляхом застосування калькування *Костохруст*, де *кість* і *хруст* є прямими відповідниками англійськими компонентами.

У прикладі нижче бачимо два випадки калькування: із трансформаціями та без трансформацій:

“I,” shouted the *Maidmasher*, “is knowing where there is a *gigglehouse* for girls...”

«– Я, – гаркнув *Дівчатокчавчав*, – знаю, де бути *xixixamka* для дівчаток...».

The Maidmasher є ім'ям ще одного велетня, що в цільовій мові отримав відповідник *Дівчатокчавчав*. Із погляду техніки утворення лексеми-нонсенсу оригіналу, автор застосовує словоскладання й афіксацію: *maid* (дівчина, дівця, прислуга) і *mash* (розминати, плющити, перемішувати, дробити) [7] і словотвірний суфікс *-er*, який уживається на позначення суб'єкта дії. Лексема в цільовій мові за структурою дещо відрізняється від оригінальної. Першим компонентом *Дівчатокчавчав* є основа узуальної лексеми *дівчатко*, що є прямим відповідником компонента *maid*, і ониматопетичне *чавчав*, що зазвичай уживається на позначення звуків, які продукуються під час їжі. Незважаючи на те, що другий компонент україномовної лексеми не є прямим відповідником англійського компонента, перекладачеві вдалося зберегти надзвичайне емоційне забарвлення всієї вихідної лексеми. Другий приклад є випадком калькування без трансформацій. Так, лексема-нонсенс *gigglehouse*, яка передана у перекладі як *xixixamka*, містить дві узуальні лексеми: *giggle* – *хихикати*, і *house* – *хата*, *будинок* [7]. Перекладач повністю відтворює нонсенс калькуванням обох компонентів, тільки україномовний нонсенс формується не за допомогою словоскладання, а за рахунок

субституції; використовується усічений компонент *хихикати* (*xixi*) із незначною зміною звуків.

Розглянемо приклади нижче:

“Try it yourself, this *foulsome snozzcumber!*”

«– Ось візьми сама і скуштуй цей *брудогидний ойгірок!*».

Нонсенс *foulsome* утворено за допомогою афіксації: до узуальної лексеми *foul* додається суфікс *some*. *Foul* має значення *огидний, неприємний, смердючий* [7]. Друга одиниця – *snozzcumber* – утворена на позначення продукту харчування, що нагадує огірок. Із тексту дізнаємося, що *цей овоч смугастий, чорно-білий, довжиною від дев'яти до двадцяти футів, пахне тухлою рибою чи тарганами*. Одразу бачимо в складі усічений компонент *cucumber*. Щодо другого компонента, то можливі два варіанти: або ж це *snozz* – англійська сленгова назва носу [9], або ж *snozzle* – *п'яний, похмілля*, жодне з яких, здається, не підходить за змістом. Перекладач обирає головний компонент *cucumber* – *огірок*, на базі якого утворює свій нонсенс *ойгірок*. Перекладацький відповідник не зберігає структуру вихідної лексеми, але відтворює її функціональне та прагматичне навантаження. Щодо відповідника *брудогидний*, він є субститутивним поєднанням двох українських узуальних одиниць *брудотний* і *огидний*, що навіть підсилює в мові перекладу негативне емоційне забарвлення, закладене автором у лексеми оригіналу.

У перекладі казки численними є випадки компенсації, яку ми розуміємо як «спосіб перекладу, за якого елементи смислу, прагматичні значення, а також стилістичні нюанси, тотожна передача яких є неможливою, а отже, такі, що втрачаються під час перекладу, передаються в тексті перекладу елементами іншого порядку» [10, с. 112]. Утворюючи функціональні відповідники лексичних нонсенсів, В. Морозов демонструє віртуозність у творчому застосуванні ресурсів цільової мови.

“*Bonecrunching Giant says Turks is tasting oh ever so much juicier and more scrumdiddlyumptious!*”

«– *Костохруст казати, що турки дуже байдуже соковиті й набагато нямнямніші!*».

Авторська лексема *scrumdiddlyumptious* складається з двох компонентів: *scrumptious*, один із можливих перекладів якого – *дуже смачний* і *diddly* – *даремний, непотрібний* [7]. Для створення відповідника *нямнямний* перекладач не застосував жодного зі словни-

кових відповідників. Він будує ономапоетичне поєднання **нямням** – вигук, що передає шум від жування, а також використовується для вираження приємного задоволення від смаку їжі. Додавання закінчення **-ий** перетворює вигук на прикметник.

У прикладі нижче бачимо блискуче відтворення гумористичного ефекту:

“And the bubbles is all going up?”

“They all go up,” Sophie said.

“Catasterous!” cried the BFG. “Upgoing bubbles is a **catasterous disastrophe!**”

«– Так, угору, – підтвердила Софія.

– Це катастропа! – розпачливо вигукнув ВДВ. – Вгорішні бульбашки – це **катастропа** **какоклізма!**».

У словосполученні **catasterous disastrophe** обидва слова є нонсенсними. Розглянемо формування кожного новоутворення. Ядром **catasterous** є **catastrophe**, слово усікається й додається суфікс **-ous**. **Disastrophe** утворено шляхом контамінаційного поєднання за такою схемою: **disaster** + **catastrophe**. У перекладі перше слово **катастропа** побудовано, наслідуючи модель оригіналу. Перекладач взяв слово **катастрофа**, додав суфікс **-н** і закінчення **-а** для створення прикметника жіночого роду, а також змінив **-ф** на **-н**. Для відтворення другої складової частини словосполучення В. Морозов обрав іменник **какоклізм**, а в результаті заміни кореневої голосної **-а** на **-о**, приголосної **-т** на **-к** і додавання закінчення **-а** на позначення іменника жіночого роду однини утворюється комічний ефект, адже одразу вбачаються лексеми **како** й **клізма**.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, у результаті дослідження зроблено висновки, що лексичні нонсенси в перекладі українською відтворюються за рахунок трансформування, калькування (із трансформаціями та без трансформацій) і компенсації. Неможливо зробити остаточний висновок щодо залежності словотвірної моделі лексичного нонсенсу в оригіналі та способу

його відтворення цільовою мовою. У кожному конкретному випадку перекладач змушений приймати рішення щодо утворення відповідника тієї чи іншої неконвенційної лексеми з урахуванням тих функцій, які вона виконує у творі оригіналу. Відтворення функціонального відповідника здійснюється на основі неконвенційного поєднання елементів морфемного та/або фонемного рівнів цільової мови. У переважній більшості випадків перекладачем було зроблено вибір на користь стратегії одомашнення, яка у випадку з лексичним нонсенсом реалізується у відтворенні відповідника за рахунок калькування та компенсації. Перспективою подальших досліджень є більш детальний аналіз способів відтворення лексичних нонсенсів у прозових творах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вороніна К. Структурно-семантичні та функціональні особливості лексичного нонсенсу в англійському поетичному дискурсі: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Харків, 2012. 225 с.
2. Вороніна К., Гусєва Г. Лексичний нонсенс як етап розвитку дитячого мовлення. Методичні та психолого-педагогічні проблеми викладання іноземних мов на сучасному етапі: Матеріали V Міжнародної науково-методичної конференції. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна. 2012. С. 45–46.
3. Цейтлин С. Очерки по словообразованию и формообразованию в детской речи. М.: Знак, 2009. 592 с.
4. Земская Е. Веселое словообразование. Логический анализ языка. Языковые механизмы комизма / отв. ред. Н. Арутюнова. М.: Индрик, 2007. С. 642–650.
5. Bauer L. English Word-Formation. Cambridge: Cambridge University Press, 1983. 296 p.
6. Карабан В. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Вінниця: Нова книга, 2004. 576 с.
7. Abbyu Lingvo Online. URL: <http://www.lingvo.ua/>.
8. Коломейцева Е., Макеева М. Лексические проблемы перевода с английского языка на русский: учеб. пособие. Тамбов: Изд-во ТГТУ, 2004. 92 с.
9. Urban Dictionary. URL: <http://ru.urbandictionary.com/define.php?term=snozz>.
10. Комиссаров В. Общая теория перевода: учебник. М.: ЧеРо, 1999. 136 с.